

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Siyasi Propaganda Aracı Olarak
Sigara Paketleri ve Kâğıtlarının Kullanımı

The Use of Cigarette Packs and Papers as a Tool of Political
Propaganda in the Last Period of the Ottoman Empire

Tuba Çınar* - Tolga Akay**

Öz

Propaganda, kitle düşüncelerinin değiştirilmesi ve eyleme geçirilmesi amacıyla, bilinçli olarak icra edilen faaliyetleri ifade eder. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren seçimle gelen hükümetlerin iktidarlarını korumak ve sürdürebilmek amacıyla propagandanın gücünden faydalanmaları, kavramın anlamını ve kapsamını genişletmiştir. Aynı yüzyılda ulusçuluk düşüncesine paralel olarak artan ayrılıkçı hareketler de faaliyetlerini propagandayla iç içe gerçekleştirmişlerdir. Görsel ve yazı içermesi bakımından sigara kâğıtları da propaganda aracı olarak kullanılabilir. Enstrümanlardan bir tanesidir. Osmanlı Devleti özelinde propaganda amaçlı sigara kâğıtları, 19. yüzyılın sonlarından itibaren keşfedilmiştir. Sigara kâğıtları kimi zaman komitelere gelir elde etmek amacıyla kimi zaman da millî kimliğin inşasında siyasi amaçlarla kullanılmıştır.

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü - Assoc. Prof. Dr., Çukurova University, Atatürk Principles and Revolution History Department, (Corresponding Author) Adana/TÜRKİYE, <https://ror.org/05wxkj555> tcinar@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2960-6850>

** Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Assoc. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Kars/TÜRKİYE,
<https://ror.org/04v302n28> tolga.akay@kafkas.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0451-4124>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

II. Abdülhamid dönemine damga vuran sansür ise propagandayla mücadelede devletin refleksi de belirlemiştir. Bu bakımdan sigara kâğıtlarındaki propaganda aynı zamanda propaganda algısı ile de doğrudan bağlantılıdır.

Osmanlı Devleti'nde sigara paket ve kâğıtlarının propaganda yönünü inceleyen bu çalışma, Osmanlı arşiv kaynakları ışığında propagandanın ölçeğini, şeklini ve hedeflerini incelemeyi amaçlamaktadır. Sigara kâğıdının siyasi propaganda amacıyla ne şekilde kullanıldıkları, hangi kitleleri hedef aldıkları çalışmanın ana sorusunu oluşturmaktadır. Ayrıca Osmanlı idarecilerinin sigara paket ve kâğıtlarını hangi ölçekte propaganda olarak algıladıkları ve bu mamul özelinde hangi karşı tedbirlerin aldıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Sigara Kâğıdı, II. Abdülhamid, Bulgar, Yunan, Ermeni.

Abstract

Propaganda refers to activities carried out deliberately to change mass opinions and turn them into action. From the 19th century onward, the elected governments' utilization of the power of propaganda to maintain and sustain their power has expanded the meaning and scope of the concept. In the same century, separatist movements, which increased in parallel with the idea of nationalism, involved propaganda in their activities. Cigarette papers are one of the tools that can be used as a means of propaganda with their visual and textual content. In the Ottoman Empire, the idea of utilizing cigarette papers for propaganda purposes was put into practice in the late 19th century. This included their use to generate income for committees and sometimes politically for the construction of national identity. The censorship that marked the reign of Abdülhamid II also determined the State's reflex in its fight against propaganda. In this respect, the propaganda on cigarette papers was directly related to the perception of propaganda.

Examining the propaganda aspect of cigarette packs and papers in the Ottoman Empire, the present study aims to analyze the scale, form, and objectives of propaganda in the light of Ottoman archival sources. The main question of the study is how cigarette papers were used for political propaganda and which audiences were targeted. The extent to which Ottoman administrators perceived cigarette packs and papers as propaganda and the countermeasures they took against it are also analyzed.

Keywords: Propaganda, Cigarette Paper, Abdülhamid II, Bulgarian, Greek, Armenian.

Giriş

Emel Esin, 1955 yılında Türkistan seyahatinde trende karşılaştığı Türklerin, ikram ettiği sigaranın üzerindeki ay yıldızı görünce sigarayı içmediklerini, mendillerine sarıp sakladıklarını söyler¹. O dönem Sovyetler Birliği'nin idaresindeki Türkler için ay yıldızlı bir kâğıdın değeri ve çağrıştırdığı anlamlar, ürünün kendisinden daha değerli olmalıydı. Sigara kâğıdı gibi küçük boyutlu bir ürünün üzerindeki sembol, bayrak veya birkaç cümle çok şey ifade edebilir. Bu da sigara kâğıtlarının zihinleri yönlendirme fonksiyonunu ve bir propaganda aracı olarak kullanılabilmeceğine işaret eder.

Propaganda, grup veya toplulukların tutumlarını biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek amacıyla, kitle iletişim araçlarının kullanıldığı bilinçli eylemlerdir². Dolayısıyla bir eylemin propaganda olabilmesi için bir grubu hedef alması ve toplumun düşüncelerini etkileyerek davranış biçimlerini değiştirecek bir sonucu amaçlaması gerekir. Bu değişiklik propagandanın niteliğine ve amaçlarına göre kısa veya uzun vadeli olabilir. Propagandanın başarısı onun sürekliliğiyle de ilişkilidir. Kitlenin maruz kaldığı fikir bombardımanının sürekliliği, tutum değişikliği ve eyleme geçişte belirleyici unsurlardan birisidir. Propaganda tek yönlü bir iletişim biçimidir. Hedef kitlenin büyüklüğü değişken olduğundan kullanılan araçların da kitlelere ulaşmayı sağlayacak çapta olması yanında amaç ve hedeflerinin önceden belirlenmiş olması gerekir. Amacı net olmayan faaliyetler kitleye ulaşamayacağı gibi başarı şansını da düşürür.

Propaganda kavramı günümüzde olumsuz bir anlama sahip olmakla birlikte bu anlamı büyük oranda son iki yüzyılda kazanmıştır. Neolitik Çağ'da zaferleri hatırlatıp düşmana gözdağı hissi veren mağara resimleri muhtemelen ilk propaganda figürleriydi. Mezopotamya ve Mısır'da tanrıların kullanılarak iktidarların çevresinde oluşturulan ruhani çember, halkın yönetilmesinde veya savaşlarda asker toplanmasında oldukça işlevsel bir rol oynamış olmalıdır³. Haçlı Seferleri gibi döneminin en büyük kitle hareketlerinde birçok faktör yanında propaganda da büyük rol oynamıştır. Sözlü propagandanın ve retoriğin önem taşıdığı bu süreçten sonra matbaanın icadı ve yaygınlaşması propagandanın niteliğini de değiştirecektir.

1 Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 63.

2 Terence H. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 35/S. 1, 1980, s. 279.

3 Haroro J. Ingram, "A Brief History of Propaganda During Conflict: A Lesson for Counter-Terrorism Strategic Communications", *Terrorism and Counter-Terrorism Studies*, C 7/S. 6, 2016, s. 6.

1622 yılında Roma Kilisesi'nin merkezi yapısı altında Yeni ve Eski Dünya'da kilisenin din anlayışını yaymak ve pekiştirmek amacıyla oluşturulan *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* ile propaganda sözcüğü ilk kez kurumsal bir yapının isminde yer aldı⁴. Kamuoyu desteğinin önem kazandığı 19. yüzyılda propaganda artık güçlerini tanrıdan aldıklarına inanılmayan idarecilerin, kendi iktidarlarını muhafaza etmelerinde başvurdukları bir araç olarak kullanılmaya ve algılanmaya başlandı. Kitle iletişiminin geliştiği ve savaşın kitleselleştiği I. Dünya Savaşı modern propagandanın kurumsallaştığı yıllardı. Savaş sırasında sansür ve dezenformasyon olarak anılan propaganda, zamanla düşmanın maneviyatını yıkmayı amaçlayan psikolojik bir mücadele aygıtına dönüştü⁵.

Nazi Almanya'sında propaganda kitlelerin yönlendirildiği bir işleve sahipti. II. Dünya Savaşı deneyimi propagandanın her alanda her türlü araçla kullanıldığı bir dönem olarak tarihte yerini almıştır⁶. 1936 Berlin Olimpiyatlarının ihtişamı Nazi rejimine sempatiyi artırırken afişlerden sinemaya, tarihi mitlerden posta pullarına her türlü araç Alman halkını bir sarmalın içine çekmiştir.

Propaganda çok çeşitli araçlarla yapılabilir. Bilinçli ve belirli hedeflere ulaşma amacı taşımak şartıyla matbuat, sinema⁷, kartpostal⁸, broşür, heykel, istatistik ve daha birçok şey propaganda için kullanılabilir. Basın bu araçların en yaygını olsa da herhangi bir fikri aktarma görevi görebilecek birçok materyal aynı işlevi yerine getirebilir. Yazı ve görsel kullanılacak bir materyal olarak sigara kâğıtları da propagandaya uygun iletişim araçları arasındadır.

Sigara kâğıtlarının siyasi amaçlarla kullanıldığı propaganda faaliyetlerini açıklamayı amaçlayan bu çalışma Osmanlı arşiv kaynakları temel alınarak hazırlanmıştır. Arşiv kaynakları propaganda ya da bu algı ile elde edilen sigara kâğıtlarından en azından bir kısmını içermektedir. Bir sigara kâğıdının tespiti, incelenmesi, yasaklanması, toplattırılması ve imha edilmesi resmî kurumlar arasındaki

4 Toby Clark, *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, çev. Esin Hoşçusu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 11.

5 Clark, *age.*, s. 12.

6 Sezer Akarcalı, 2. *Dünya Savaşı'nda İletişim ve Propaganda*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2003, s. 1-10

7 Özde Çeliktemel-Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *International Journal of Communication Studies*, C 23/S. 1, 2010, s. 1-17.

8 Ü. Gülsüm Polat, "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* C I/S. 2, 2012, s. 243-268.

yazışmalardan sonra gerçekleşebildiğinden arşiv kaynakları sürecin takibine imkân vermektedir. Çalışmada belirlenen zaman aralığı büyük oranda II. Abdülhamid dönemini kapsamaktadır. II. Abdülhamid dönemi Ermeni meselesinin İstanbul'da ve taşrada silahlı çatışmaya dönüştüğü, Ermeni komitelerinin faaliyetlerinin en üst noktaya ulaştığı bir dönemdir. 93 Harbi ile yeni Balkan devletleri ortaya çıkmıştı ve Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Makedonya sadece Yunanistan'ın değil bu devletlerin de hedefindeydi. Afrika ve Orta Doğu emperyalist yayılmacılığın tehdidi altındaydı. Bu çalışma 1890'lı yıllarda genel olarak propaganda faaliyetlerindeki artışa paralel şekilde sigara kâğıtlarının da siyasi propaganda aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Propaganda ve Sigara Kâğıdı

Osmanlı arşivinde sigara kâğıdı adıyla geçen ürün, “rolling paper” olarak bilinen sarma kâğıdıdır. Tütünü sarmaya yarayan, düzgün bir yanma sağlayan haddelenmiş ve küçük bir kap veya pakette yer alan sigara kâğıtları 1703 yılında İspanya'da kurulan Pay-Pay ile ortaya çıkmıştır. Koalisyon Savaşları döneminde Napolyon'un, Fransız askerlerinin tütünü düzgün içmeleri için lisans vererek desteklediği Fransız Lacroix ve hâlen faaliyetini sürdüren Fransa kökenli Rizla 19. yüzyılın en büyük sigara kâğıdı üreticileriydiler⁹. 19. yüzyılda paket içinde satılan hazır sigaralar hâlen elle sarıldığından üretimleri kısıtlıydı bu sebeple sigara kâğıdı tüketimi oldukça yaygınlaştı. Artan rekabet sigara kâğıt üreticilerinin yeni satış stratejileri geliştirmelerine neden oldu. En iyi tütünü kullandıkları iddiası yanında kâğıt kapaklarına ilgi çekici resimler koymak parlak bir fikirdi. Amerikan sigara üreticisi W. Duke, Sons & Company bu açıdan öncüdür¹⁰. Sigara kâğıdı kapaklarına resim ve şekil eklenebilmesi, iç kısımlarının ise şiir, beyit, risale¹¹ hatta roman bölümleri¹²

9 <https://www.cannanaskis.com/history/2021/1/10/the-history-of-rolling-paper>

10 Patrick G. Porter, “Advertising in the Early Cigarette Industry: W. Duke, Sons & Company of Durham”, *The North Carolina Historical Review*, Vol. 48/No. 1, 1971, s. 31-43.

11 Alliance İsraili Mekâtibi Muallimi Salih Yakup Garîh'in *Malumat-ı Müfide* kitabının bazı bölümlerini İkdâm sigara kâğıdı içerisinde yayınlaması örnek verilebilir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Maarif Nezareti Mektûbî Kalemî (MF.MKT), 1024/7, 21 L 1325/27 Kasım 1907.

12 Örneğin Abdullah Beyzade Ebu'l-Kemal Mehmed Nazif Bey, 60 adet sigara kâğıdı bir roman teşkil etmek üzere her bir sigara kâğıdı ince yazı ile, Maarif Nezaretinden ruhsatlı romanının bir kısmını farklı dillerde yayınlamak üzere (romanlı ve ilanlı Osmanlı sigara kâğıdı) ismiyle çıkarmak istemiştir. Nazif Bey, sigaradan elde edilecek gelirin %10'unu da orduya harcanmak

konulabilecek boyutta olması Osmanlı sigara kâğıdı üreticilerinin de bu modaya uymasına neden olmuştur.

Üreticiler için sigara kâğıtlarına konulan resimler, simgeler ve şekiller bir satış stratejisi olmakla birlikte bazı sigara kâğıtları siyasi hedeflerle belirli kitlelerin millî hislerini uyandırmada bir propaganda aracı olarak kullanılmışlardır. Sigara günlük tüketilen bir mamul olması açısından propagandanın önemli unsurlarından birine, devamlılığa sahiptir. Tekil olarak satın alınmakla birlikte paylaşıma uygundur. Sigara kâğıt ve kapları küçük boyutu sebebiyle gazete, kitap veya broşür gibi çok fazla fikir veya görseli içermez ancak kolaylıkla taşınabilir. İyi seçilmiş bir ibare veya resim ile istenen fikrin alıcıya iletilmesi için yeterli alanı sağlar ve bazı nitelikleri matbuata da benzer. Dış alanı sınırlı olmakla birlikte iç kısmına uzun yazılar konulabilir. Ücret mukabilinde satın alınması, sigara veya sigara kâğıtlarını özellikle komite ve örgütler için bir gelir kapısı hâline getirmiştir. Üretimi kolaydır ve kaçakçılığa da müsaittir. 19. yüzyıl propaganda kalıplarına bakıldığında gazete, kartpostal, dergi, el ilanı vs. sayılmakla birlikte aslında sigara kâğıdı bahsedilen özelliklerinden dolayı önemli propaganda araçlarından biridir.

Sigara kâğıtlarının farklı amaçlarla kullanılması elbette buna karşı bir mücadeleyi de beraberinde getirecektir. II. Abdülhamid döneminde, artan propaganda faaliyetlerine karşı gümrüklerde, matbaalarda ve satış noktalarında sigara kâğıdı özelinde çeşitli tedbirler alınmıştır. Dönemle özdeşleşen sansür burada da devreye girmiştir. Bu bakımdan bu makale saf propagandayı değil propaganda algısını da incelemektedir.

II. Abdülhamid döneminde gümrüklerde ülkeye giren matbuat yanında sigara maddelerinin de incelemeye tabi olduğu bir kontrol mekanizması bulunmaktaydı. Zira sigara kâğıtlarının ülkenin sosyal ve siyasal yapısına uygun olup olmadığı, öncelikle bu uygunluğu tespit edecek yapının olmasına bağlıdır. II. Abdülhamid döneminde bu yapı oluşmuştur. Gümrük memurları sigara kâğıtlarını inceleyerek Dâhiliye Nezaretine “...üzerindeki tasvirlerden dolayı sigara kâğıdının imrarında yaşanan tereddüt...” şeklinde başlayan yazılar göndermekteydiler. İdare de bu uyarılara çoğunlukla bir milleti veya Müslümanları *ihama* (şüpheye düşürme) sevk edecek *muzır* sigara kâğıtlarının ithalinin *katiyen* münasip olamayacağı şeklinde cevap vermiştir.

üzere devlete terk edecekti. Bununla birlikte sigaraya ancak Ticaret Nezaretinden izin alındıktan ve romanın da incelendikten sonra izin verilebileceği belirtilmiştir BOA, MFMKT, 361/46, 25 S 1315/26 Temmuz 1897.

Kaçak sigara üretimi ve satışı yasaktı¹³. İthal sigaralar gümrüğe geldiğinde bandrol yapıştırılıyordu¹⁴. 9 Temmuz 1875 tarihli Memalik-i Ecnebiye Mahsulü Sarma Sigara ile Ağz Tütünü ve Enfiyenin Paket ve Kapları Üzerine Alamet-i Mahsusa Vaz' Olunması Hakkında Kararname ile gümrüğe gelen yabancı kökenli sigaralara bandrol yapıştırılması esası yürürlüğe girmişti¹⁵. Kararnamede, sigara kâğıt veya paketleri üzerindeki ibare ve resimlerden bahsedilmemektedir ancak bandrol sebebiyle sigaraların incelemeye tabi tutulması zararlı ibare ve resimlerin tespiti de kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla resmî yollarla, nizama uygun olarak gümrüğe gelen sigaralar gümrük memurları tarafından incelenerek, üzerlerindeki ibare ve resimlerden dolayı bir şüphe duyulduğunda alıkonularak Dâhiliye Nezareti ve Ticaret Nezareti veya Bâbîâlî'yle yürütülen haberleşme neticesinde, sahibine iade edilerek üretim mahallerine gönderilmekte veya mümkünse üzerlerindeki resim ve ibareler kazınmak suretiyle ülkeye girişine izin verilmekte ya da imha edilmekteydi. Ayrıca markasını tescil ettirmek isteyen bir üretici Ticaret Nezaretine başvurmak durumundaydı. II. Abdülhamid döneminde sigara kâğıtlarının propaganda amacıyla kullanılmasında görülen artış nedeniyle Ticaret Nezareti, Marka Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan "tescil ettirilmek istenen markanın adap, ahlak ve asayişe aykırı olmama" şartına dayanarak, resim ve şüpheli yazı ihtiva eden marka başvurularını Zabtiye Nezaretinde kurulan bir nevi teftiş komisyonuna göndermekteydi¹⁶. Bu komisyon mahzurlu bulduğu resim ve ibarelerin düzeltilmesini talep etmekte veya doğrudan reddetmekteydi. II. Abdülhamid döneminde yine dükkân, mağaza ya da aktar gibi sigara satış yerlerini düzenli kolaçan eden polis ve hafiyeler görevlerini dikkatlice yerine getirmekteydi.

Zabtiye Nezareti matbaalar yanında sigara satışı yapılan dükkân, aktar, mağaza, seyyar satıcı gibi mekânları denetlemekteydi. Yasaklanan birçok sigara paket ve kâğıtları zaptiyenin gerçekleştirdiği dükkân ve matbaa aramalarında tespit edilmiştir. Ancak merdiven altı tabir edilen kaçak matbaalar da faaliyet gösteriyordu ve bunların denetimi oldukça zordu. Kaçak matbaalar tescilli ve herhangi muzır ibare ve resim ihtiva etmeyen sigara kâğıtları gibi yasaklanan sigaraların da taklitlerini basabiliyordu. Dolayısıyla muzır olarak ifade edilen, üzerinde ibare

13 BOA, Hâriciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT), 689/93, 12 R 1287/12 Temmuz 1870.

14 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 52/2310, 12 Ca 1292/16 Haziran 1875.

15 *Düstur*, I. Tertib, C 3, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, s. 366.

16 Tolga Akay, "Osmanlı Devleti'nde Reddedilen Marka Tescil Başvuruları Üzerine Bir Değerlendirme" *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 9/S. 2, 2024, s. 898.

veya resimler bulunan sigara mamulleri ülke içerisinde rahatlıkla basılabilirdi. Bu bakımdan matbuat gibi görece kolay denetlenebilecek bir sektör değildi.

II. Abdülhamid döneminde propagandaya karşı mücadelenin neferleri gümrük memurlarından, polislere hatta hassasiyet gösteren halka kadar geniş bir yelpazeyi temsil ederdi. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde sigara mamulleri kullanılarak yapılan propaganda faaliyetleri gibi bu faaliyetlere karşı geliştirilen refleks ve hız da öncesi ve sonrasındaki dönemlere göre farklılıklar gösterir. Bu farklılıkta elbette sansürün de etkisi bulunmaktadır.

Siyasi Propaganda Faaliyetlerinde Sigara Paket ve Kâğıtları

Sigara kâğıtları, kutuları, tabakaları ve muhafazalarının siyasi amaçlarla kullanılması II. Abdülhamid döneminde oldukça yaygınlaşmıştır. Ancak ilk örneklerine Abdülaziz döneminde rastlanılmaktadır. 1863 yılında Galata gümrüğünde üzerinde hükümdar tasvirleri ve çirkin bir manzara resmi bulunan bir sigara tabakasına el konulmuştur¹⁷. 1873 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinde Yunanistan'dan ithal edilen ve üzerinde muzır yazılar bulunan sigara kâğıtları tespit edilmiştir. Yazıların içeriği hakkında bilgi verilmemişse de bu gibi emtianın dikkatlice teftiş edilip, zararlı olabilecek yazılar ihtiva edenlerinin ülkeye sokulmamasına dair 23 Eylül 1863 tarihinde gümrüklere bir emir verildiği hatırlatılmaktadır¹⁸. II. Abdülhamid döneminde ise sigara kâğıtlarının propaganda amacıyla kullanılması daha yaygın ve tehlikeli bir boyut kazanmıştır. Propaganda faaliyetleri hedef kitle bakımından kategorize edilebilir.

Ermeni Propagandası

Çok milletli bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ilk yarısına kadar belki de en uyumlu iki millet Türkler ve Ermeniler idi. Millet-i sadıka terimi elbette bir anlam ifade etmekteydi. 93 Harbi akabinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Doğu Anadolu'da Ermenilerin meskûn olduğu mahallerde ıslahatlar yapılmasını öngörüyordu. Böylelikle Ermeni meselesi millet-i sadıka teriminin yerini alırken uluslararası bir mahiyet kazandı¹⁹.

17 BOA, HR.MKT, 427/87, 04 N 1279/23 Şubat 1863.

18 BOA, HR.MKT, 806/74, 24.08.1290/17 Ekim 1873.

19 Selami Kılıç, "Ermeni Propagandaları ve Alman İmparatorluğu'nun Ermeni Politikası Alman Arşiv Belgeleri Açısından 1917-1918", *Atatürk Yolu Dergisi*, C 5/S. 19, 2024, S. 265.

Ermeniler Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerini kapsayacak bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla örgütlenerek silahlı cemiyetler kurdular. Avrupa ve Amerika kamuoyu desteğini alabilmek için yoğun propaganda faaliyetlerine başladılar²⁰. Bu süreçte Osmanlı ve Ermeni toplumu arasındaki bağlar da kopmaya başladı. 1890'lı yıllardan itibaren İstanbul ve taşrada meydana gelen hadiseler ayaklanma ve çatışmalara dönüştü.

Ermeni örgütleri bağımsız Ermenistan'ın kurulmasının dış müdahaleden geçtiğini kavramışlardır. Türklerin Ermenilere zulmettiği propagandası Avrupa müdahalesinin hızlandırılması bakımından büyük öneme sahipti. Ayaklanma ve eylemler de propagandanın başlıca unsurları idi. Ermenilerin propaganda faaliyetleri ağırlıklı olarak ayaklanmalar ve baskınlar ile bunların Avrupa medyasındaki sunuluşlarıyla kamuoyu oluşturarak maddi manevi destek elde etmekten ibaretti. İçeride ise Anadolu'daki Ermenilerin motivasyonunun yükseltilmesi ve davanın süreklilik arz ettiğinin beyanı için çeşitli iletişim araçları kullanılmıştır. Sigara kâğıtları da bu amaçlara belirli ölçüde hizmet etmiştir.

1890 yılında Marsilya'da imal ettirilerek Osmanlı Devleti'ne ithal edilen ve ülkeye girişi hemen menedilen *Vatan* sigara kâğıdı, sigara kâğıdının propaganda amacıyla kullanılmasında dikkat çekici bir örnektir. Osmanlı makamlarına göre sigara kâğıdının daha önce Van'daki faaliyetleri nedeniyle sürgün edilen Mıgırdıç Portakalyan tarafından imal ettirilerek Osmanlı Devleti'ne gönderilme ihtimali vardı²¹. Ancak bu bilgi Osmanlı makamlarınca da teyit ettirilememiştir. Portakalyan, Ermeni ihtilalcı cemiyetler içinde siyasi parti kimliğindeki ilk siyasi örgüt Armenakan Partisi'nin fikri altyapısını hazırlayan kişidir. Bağımsız bir Ermenistan kurulması amacıyla kan dökmek ve isyanlar tertip etme gibi yöntemleri benimseyen Portakalyan sürgün akabinde faaliyetlerine Marsilya'da devam etmiştir. Propaganda amacıyla çıkardığı *Armenia* gazetesinde, gazetenin dört hedefi açıklanmıştı:

1. Dünyanın dikkatini Türkiye'deki Ermenilere çekmek.
2. Diasporadan Osmanlı Ermenilerine yardım sağlamak.
3. Fikirlerini Ermeniler arasında yaymak.
4. Kendi tecrübelerini Ermeni ihtilalcilerin faydasına kullanmak²².

20 Kılıç, agm., s. 265.

21 BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1786/3, 16 R 1308/29 Kasım 1890.

22 Feriha Polat-Enes Özkan, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Armenakan Komitesi", *Sosyal*

Armenekan cemiyetinin metotları arasında da ihtilal fikirlerini edebi ve sözlü propagandayla, sürekli bir şekilde yaymak bulunuyordu²³.

Osmanlı Devleti'ne girişi yasaklanan ve görüldüğü yerde toplattırılma kararı alınan Vatan sigara kâğıdının üzerinde *Marsilya* ve *şimal* kelimeleri, hiçbir devlet armasına benzemeyen bir arma, bir asker üniforması ve bir nota tespit edilmiştir²⁴. Fransa'nın İstanbul Sefaretinin sigaraların Osmanlı Devleti'ne ithal edilmesi yönündeki talebine rağmen sigara paketlerindeki şekil ve ibareler gerekçe gösterilerek bu talep reddedilmiştir²⁵.

Sigara kâğıdının iç kısmında Fransızca bir beyit bulunuyordu:

Lion'un Paris ve Londra'daki fabrikasında imal olunan vatan nam sigara kâğıdı.

Hakiki vatanperverler, bundan böyle yeni sigara kâğıdı istimal edeceğiz “vatan” alıyy-ül’âlâ bir haslat, halis neyl veyahud yol “hiçbir muzır işe devam olunmayarak takdim olunan defterin her bir sahifesinde Rojet Lizli'nin Marsilya şarkıları bulunur, sözler ve musika:

(Marsilyalı Rojet Lizli tarafından)

Haydin girelim! Vatanın çocukları! Şeref günleri vürud etmiştir! Bizim zalim hükümdarlar aleyhine! Kanlı eyaletlerin şimal rüzgârı kalkmıştır! İşitiyor musunuz bizim memleketlerde vahşi askerler böğürüyor! Onlar sizin kolunuza kadar geldiler sizin evlad ve arkadaşlarınızı boğuyorlar.

Vatandaş askerlere muharebeyi teşkil ediyor musunuz, yürüyelim şimal ci-hetine ki kötü kan ıslatmıştır bizim tarlalarımızı, biz gideceğiz at koşturma meydanına çünkü biz büyüdüğümüz yerde artık duramayacağız biz şimaldekilerin fazliyet eserini bulacağız vefat edenlerin yerlerine geçerek onların tabutlarını himaye etmek çok az tembelliktir, biz onların yerlerine geçerek intikamlarını almakla pek büyük mağrur olacağız.

(Vatandaş Askerler)

Beşeri ve İdari Bilimler, ed. Nedim Sarıgül, Eğitim Kitabevi, İstanbul 2022, s. 202-203.

23 Halil Özşavlı, “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 41, 2012, s. 152.

24 BOA, Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzat (Y.PRK.ZB), 6/74, 06 R 1308/19 Kasım 1890.

25 BOA, DH.MKT, 1961/114, 19 Za 1309/15 Haziran 1892.

Mukaddes vatanın muhabbeti birdenbire bizim kolumuza intikam hareketi ettiriyor “serbest” serbest! Merhamet muharebesinin şimal müdafileriyle. Bizim muzafferiyet bayraklarımızın altında koşuyorsunuz kuvvetli fena sedalar bana ve senin can çekiştirici olan düşmanların görüyorlar senin muzafferiyetini ve bizim şerefimizi (vatandaş askerler)²⁶.

Sigara kâğıdı içerisinde yer alan metinde intikam vurgusu ön plana çıkarılmaktadır. Sadece vatana duyulan özlem değil sonunda eyleme geçecek bir davranış biçimini, mücadeleyi ve savaşı önermektedir. Bu vurgu Portakalyan’ın gazetesi *Armenia*’da da ön plana çıkarılan bir ifadedir²⁷.

Aynı üreticinin 1889 yılında hasmane ifadeler yanında Romanyalı bir asker ve onun şehitliği ile ilgili fesat kelimelerden dolayı Galata gümrüğüne gelen sigara paketi sandığına el konulmuştu. Sigaralar daha sonra teminat ile ithalat mahalline iade edilmek üzere mal sahibine teslim edilmiştir²⁸.

Gümrüklerde ele geçirilenler yanında propaganda amaçlı sigara kâğıtları çeşitli vilayetlerde imal edilmekteydi. 1894 yılında Kayseri’de imal edilerek kentte satılan bir sigaranın üzerindeki resim ve yazılar hayli ilgi çekicidir. Üzerinde beş parmağını gösteren ata binmiş bir İngiliz yaveri resmi, 5 ve 34 numaralar ile Yedi Balyan Biraderler yazılı sigaralar Ankara Valisi’nin Kayseri’ye gönderdiği Hakkı Efendi adlı memur tarafından tespit edilmiştir. Ankara Valisi’nin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, Hakkı Efendi’ye göre yedi bela denilen şahıs iki sene önce Kayseri’de Ermeni olaylarına karıştığından dolayı Trablusgarp’a sürgün edilen Alaca Ciyan Karabet’in kayınbiraderinin ismiydi. Resimdeki beş parmak ve 5 numara, bir süre önce Ankara’da yakalanan beş Ermeni teröristini ima etmekteydi²⁹ (Resim 1).

26 BOA, YPRK.ZB, 6/74.

27 Jean-Louis Mattei, “Mıgırdıç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmnden Şüpheli İlmli-ğa)”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 42, 2012, s. 47-76.

28 BOA, DH.MKT, 1583/108, 10 Ca 1306/12 Ocak 1889.

29 BOA, DH.MKT, 321/12, 04 B 1312/1 Ocak 1895.

Resim 1: Bir İngiliz süvarisi, beş parmak ve yedi balyan ibareli sigara kâğıdı³⁰.

Kayseri'deki bu sigaraların toplattırılmasına başlanmıştı, Ankara Valisi'ne göre Ermeni fesatçılar kolaylıkla tedavüle sokulabilen ve üzerlerindeki sembol veya resimlerin bir fikir verebileceği sigara kaplarını fesat aleti olarak kullanmaktaydı. İlgili sigara kâğıtlarının toplattırılarak imha edilmesi emri Zabtiye Nezaretine ve vilayetlere bildirilmiştir³¹.

1895 yılında yine Kayseri'de üretilip Gürün'de ele geçirilen, bir elinde baş şeklinde bir şey, diğer elinde baston tutan mektep elbiseli kişiyi tasvir eden kâğıtlar “maksad-ı hainaneye müstenid bir tertib” görülerek toplattırılarak yakılmıştır³².

Anadolu'ya uzak vilayetlerde de propaganda amacı taşıdığı düşünülen sigara kâğıtlarına rastlanılmaktaydı. 1892 yılında Trablusgarp'ta ele geçirilen *Ermenistan Kokusu* bir örnektir. Belirsiz bazı ifadeler taşıyan sigara kâğıtları yakıldığında güzel bir koku yayıyordu. Kâğıtlara el konulması İstanbul'dan emredilmiştir³³.

³⁰ BOA, DH.MKT, 321/12.

³¹ BOA, DH.MKT, 321/12.

³² BOA, DH.MKT, 392/23, 09 M 1313, 2 Temmuz 1895.

³³ BOA, Babialı Evrak Odası (BEO), 79/5880, 07 Ra 1310/29 Eylül 1892.

Ermeni propaganda faaliyetleri Meşrutiyeti izleyen yıllarda devam etmiştir. Temmuz 1909'da Mersin'de el konulan sigara kâğıtlarının bazılarında yine propaganda yazıları tespit edilmiştir. Aynı yıl Ermeni arması ve bazı tasvirler bulunan sigara kâğıtlarının Abacyan tarafından Adana üzerinden Anadolu'ya sevk edildiği tespit edilmişti³⁴. Adana Kuvve-i Mürettebe Kumandanlığı konu hakkında Harbiye Nezaretini bilgilendirmiştir. Ele geçirilen sigara kâğıtlarındaki ibareler Ermenilerin maneviyatını yükseltme amacı taşıyordu³⁵.

Sigara Kâğıdının Kabı Üzerinde: Ermenistan Arması

İç tarafındaki yazı:

Ermeni milletinin resmî armasını havi olan şu sigara kâğıdını her Ermeni'nin kalbinde hissettiği hamiyet-i vataniyyesine karşı istimal etmesi milletin hamiyeti namına olsun. Gayet güzel kâğıdı, âlâ cinstendir. Loskiyan Kireccian ³⁶.

Meşrutiyet akabinde sigara kâğıtlarıyla propaganda faaliyetleri devam ediyordu ancak II. Abdülhamid dönemine kıyasla, bu faaliyetlere bakış açısında bazı farklılıklar gözlemlenmektedir. 1909 yılında Adana'da Kozan'a tabi Kars'ta ve bazı vilayetlerde Ermeni kralı ismiyle ve melek tasvirleri ile *yaşasın komita efradı* kelimelerini ihtiva eden sigara kâğıtlarının satıldığı haber alınmıştır. Adana Valisi ve Kozan Kaymakamı bu tür mamullerin vilayet dâhilinde satılmasının uygun olmadığı ve suçluların bulunması yolunda araştırma yapmak üzere Dâhiliye Nezaretini bilgilendirmiştir. Nezaret tarihî tasvir olması sebebiyle Ermeni kralı ifadesini ehemmiyetsiz bulmuştur. Adı geçen sigara paketlerinin İstanbul'da Divan Yolu'nda da uzun bir süredir satılmasına izin verildiği dolayısıyla İstanbul'da satılabilen bir ürünün Adana'da satışının engellenmesinin ne derece doğru olduğunun kestirilemediğini ve serbest ticareti öne sürmüştür. Şûrâ-yı Devlet ise ticaret serbestliğinin efkâr-ı umumiyyeyi galeyana getirebilecek ürünleri kapsamadığını ifade ederek, belirtilen resim ve kelimeleri ihtiva eden mamullerin her türlü tehlikeden arındırıldıktan sonra satılabileceği kararını vermiştir³⁷. Şûrâ-yı Devlet'e göre bu sigara paketinin satışına izin verilmesi, "...dâhilen ittifak-ı anasır-ı maksad-ı mühimmini ihlal..." anlamına gelirdi. Bu görüş neticesinde

34 BOA. DH.MKT, 2879/2, 29 C 1327/18 Temmuz 1909.

35 BOA. BEO, 3591/269325, 17 C 1327/6 Temmuz 1909.

36 BOA, Zabtiye Nezareti (ZB), 335/119, 28 Ca 1325/9 Temmuz 1907.

37 BOA, BEO, 3625/271864, 10 Ş 1327/27 Ağustos 1909.

sigara kâğıdının ülkeye girişi ve satışı tamamen yasaklanmıştır³⁸. II. Abdülhamid devrinde en ufak hatta yerli yersiz şüpheyile çok kısa sürede tedavülünden çekilen sigara kâğıtlarına bakışın Meşrutiyet'in ilanı ile kısmen değiştiği görülmektedir. En azından Dâhiliye Nezaretinin görüşleri bunu göstermektedir. II. Abdülhamid döneminde çok daha zararsız ibarelerden dolayı birçok sigara kâğıdının ülkeye girişi engellenirken Dâhiliye Nezaretinin *yaşasın komita efradı* kelimelerini ihtiva eden sigara paketlerinin satılmasında bir mahzur olmadığı iması ve bunların Divan Yolu'nda satılmasına müsaade edilmesi, zihniyet değişimini açıklamayı bakımından dikkat çekicidir. Adana Valisi Mustafa Bey, belki de bu umursamazlık sebebiyle 20 Temmuz 1909 tarihli yazısında adı geçen sigaranın İstanbul'da Divan Yolu'nda külli yetli miktarda satılmakta olduğu hâlde "...kimsenin vazife etmediği beyanıyla buraca elde edilmesi cihetine gidilmesi..." gereğini ifade etmişti³⁹.

Yukarıdaki bakış açısını yansıtan başka bir sigara kâğıdı *Ermeni Yadigarı*'dır (Resim 2). Adı geçen sigara kâğıdı idarede de bazı tartışmalara neden olmuştur.

Resim 2: Ermeni Yadigarı sigara kâğıdı⁴⁰.

Yukarıdaki resimde yer alan Ermeni Yadigârı sigara kâğıdı geçmişteki kudrete

38 BOA, Meclis-i Vükelâ (MV), 132/49, 01 Ş 1327/18 Ağustos 1909.

39 BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2138/23, 21 B 1327/8 Ağustos 1909.

40 BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI), 9/1, 26 N 1327/11 Ekim 1909.

atf yanında düşmanlık hissinin pekiştirilmesi bakımından etkileyici bir örnektir. Ermeni Yadigarı isimli sigara kâğıdı 1909 yılında İstanbul'da tespit edilmiştir. Yasaklama talebinde bulunan Makriköy Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Mehmed Efendi bir de açıklama ekleme gereği duymuştur. Jandarma Kumandanına göre tasvir bir marka işareti olarak gösterilmişti fakat ortada duran kız resmi Ermenistan'ı temsil etmekteydi. Harap mahallerdeki Van, Harput, Diyarbakır gibi vilayetler Ermenistan memleketi olarak gösterilmiştir. Bu tasvirler ve vilayet isimleri güya Ermeni milletini ve fikirlerini etkilemek amacıyla tertip edilmiş bir fesat varakası idi. Bu görüşler Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne sunulmuştur⁴¹.

Ancak aynı sigara kâğıtları İstanbul'da Divan Yolu'nda da satılmaktaydı. Emniyetin yürüttüğü soruşturmada sigara kâğıtlarında Dersaadet'te Bahçekapı'da Şabcı Hanında Kireccian imzası tespit edilmiştir. Kireccian'ın sorgusunda, resmî ruhsata haiz sigara kâğıtlarının Beşiktaş'ta Pekmezian matbaasında bastırıldığı öğrenilmiştir. Kâğıtların üzerindeki resimlerin Ermenistan arması olduğu ve iç tarafında "Ermeni milletinin resmî armasını havi olan şu kâğıdını her Ermeni'nin kalbinde hissettiği hamiyet-i vataniyesine karşı isti'mal etmesi tavsiyesinden" yazdığını beyan etmiştir⁴². Matbuat Müdürüne göre mevzu bahis sigara kâğıtları kabındaki Ermeni milleti, silahlarını atmış müsterih ve sakin bir kadın şeklinde gösterildiğinden resmin mahzurlu addedilmesine mahal yoktu. Ermeni milletinin resmî arması ve devamındaki ifadeler ise uygun değildi. Ermeni milleti Osmanlı olduğundan onların arması da Osmanlı armasıydı. Bu hâliyle resmî ruhsat verilmemesi gerekmede ve Osmanlı ittifadını tehdit eden ibarelerin değiştirilmesi zaruriydi. Kireccian'a da bu şekilde anlatılarak "Ermeni milleti resmî arması" ibaresinin yeni imal edilecek kâğıtlara konulmaması tembih edilmiştir⁴³.

İstanbul Valisi'nin, 7 Eylül 1909'da Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıda ise eski Ermeni krallığının yok oluşunu resimleyen suretin Ermeni milletinin efkârına etki ettiği, tabiiyet hissiyatına ve Osmanlı ittifadı fikrini olumsuz etkilediği görüşünün Polis Müdürlüğü'ne ait olduğu vurgulanmıştır. Ermeni krallığının çöküşünü tasvir eden bir levhanın Ermenilerden bazılarının heyecanlanmasına neden olsa da yasaklamanın tarihî tasvirlerle ve hayal mahsulü resimlere kadar uzanması ve

41 BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), 7/2, 20 N 1327/5 Ekim 1909.

42 BOA, DH.MUİ, 9/1.

43 BOA, DH.MUİ, 9/1.

zaptiye memurlarına takdir hakkı verilmesi açıklanmaya muhtaç bir uygulama idi. Yasaklama kararı için de tatbik edilecek bir kanun maddesi mevcut değildi⁴⁴.

Şûrâ-yı Devlet'in, sigara kâğıtları ve benzer emtianın tedavülünün Osmanlı unsurlarının birliğine zarar vereceğinden caiz olamayacağı ve bunların gümrüklerden geçirilmesine ruhsat verilemeyeceğine dair kararı 14 Eylül 1909'da vilayetlere tebliğ edilmişti⁴⁵. Dolayısıyla bu karara istinaden adı geçen sigara kâğıdının yasaklandığı sonucuna varılabilir. Dâhiliye Nezareti de ilgili Şûrâ-yı Devlet kararının uygulanması için Emniyet Müdürlüğü'ne bir yazı göndermiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında 19 Nisan 1915'te Ermenistan Yedigari ibareli ve aynı resimleri ihtiva eden sigara kâğıdı tüm vilayetlerde yeniden yasaklanmıştır⁴⁶. Muhtemelen bu sigara kâğıdı 1915 yılında yeniden tedavüle sokulmuştur.

Gerek II. Abdülhamid devrinde gerekse akabinde ele geçirilen Ermeni propaganda sigara kâğıtlarında bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Tarihe ve çekilen acılara vurgu, Ermenistan arması olarak nitelendirilen simgeler Ermeni ortak tarihini ve milli birliği ön plana çıkarmaktadır. Ortak değerler etrafında birleşme ve bağımsızlık vurgusu belirgindir. Diğer taraftan propagandanın amaçlarından biri olan tutum değişikliğinin fiiliyata evrilmesi için intikam da ön plana çıkarılan bir diğer vurgudur.

Yunan Propagandası

Yunanistan veya Osmanlı topraklarında imal edilen ve siyasi unsurlar içeren sigara kâğıtları çoğunlukla Yunan emelleriyle ilgilidir. Dönemin şartları gereği Yunanistan'a dair ibareler taşıyan sigara kâğıtları II. Abdülhamid devrinde sıkı denetim altındaydı ve bu kâğıtların dolaşımına müsaade edilmemiştir.

Yunanistan imalı sigara kâğıtlarında en çok rastlanan görseller Yunanistan bayrak ve resmî simgelerini taşıyanlar idi. Mayıs 1890 tarihinde Yunanistan bandırası ve bir aslan resmi ihtiva eden sigara kâğıtları ele geçirilmiştir. İlgili mamulün ülkeye girişinin yasaklanması Aydın vilayetine bildirilmiştir. Münasebetsiz olarak ifade edilen resimleri taşıyan aynı sigara kâğıtlarının diğer gümrüklere gelmesi durumunda onlara da el konulması Rüsumat Emanetine yazılmıştır⁴⁷. Trieste'de basılan adı geçen sigara kâğıtları yalnız İzmir'de satılmaktaydı ve İzmir'de Stam-

44 BOA, DH.MUİ, 9/1.

45 BOA, DH.EUM.THR, 7/2.

46 BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR), 52/40. 04 C 1333/19 Nisan 1915.

47 BOA, DH.MKT, 1726/63, 08 L 1307/28 Mayıs 1890.

bacı Mihal matbaasında, bu sigara kâğıtları taklit edilerek aynı resimlerle piyasaya sürülmekteydi. Matbaacının taş destgâhlarına el konulmuştur⁴⁸. Gümrüğe gelenlerinin ise resimlerinin sökülerek sahibine iadesine, mal sahibinin bunu kabul etmediği takdirde sigaralara el konulması emredilmiştir⁴⁹.

Osmanlı Devleti, Osmanlı armasını ön plana çıkarttığı gibi rakip devletlerin simgelerini daha az görünür kılmaya çalıştı. II. Abdülhamid özellikle komşu Balkan devletlerinin resmî simgelerinin Osmanlı topraklarında dolaşmasından pek hoşnut değildi. Bu sadece sigara kâğıtlarına da özel değildi. Ambalaj, etiket vb. üzerinde bulunan devlet arma, bayrak veya simgelerini genel olarak yasaklama eğilimindeydi⁵⁰.

Resim 3: Resmin solunda Yunan Krallığı ve Kral Otto'nun; solunda ise Glüksburg hanedanının 1863-1924 yıllarında kullanılan armaları ile geleneksel Yunan kıyafeti ile kadeh kaldıran üç Yunan askeri. Sigara kâğıdının satış yeri ise Trabzon⁵¹.

48 BOA, DH.MKT, 1729/104, 17 L 1307/6 Haziran 1890.

49 BOA, DH.MKT, 1748/120, 20 Z 1307/7 Ağustos 1890.

50 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 41.

51 BOA, Hâriciye Nezareti Tahrirat (HR.TH), 383/89, 19 Haziran 1888.

1889'da İzmir'de üzerinde o sırada Osmanlı sınırları dâhilindeki Preveze Limanı haritası bulunan Yunan sigaraları ele geçirilmiş ve satışları yasaklanmıştır. Sigaralar gümrükten ruhsat verilerek geçirilmişti⁵². 1890 yılında da Trieste'de üretilen, tacir Atnaşola tarafından ithal edilen ve İzmir gümrüğünde el konulan, üzerinde Osmanlı Devleti'nin bazı Akdeniz adalarının haritası bulunan sigara kâğıtlarının ülkeye girmesi ve satışı yasaklanmıştır⁵³.

1890 yılında yine Trieste'de üretilen ve Dedeoğaç'a ithal edilen Yunan sigaralarının bir tanesinin üzerinde Yunan armaları, yerel kıyafetli bir Yunan, paketin arka kısmında ise İttifak Sigara Kâğıdı ibaresi tespit edilmiştir. Usul gereği kapların yakılması gerekiyorsa da mal sahibi bunu kabul etmemiştir ve sigaralar Trieste'ye iade edilmiştir⁵⁴.

1900 yılında üzerinde Yunan bandırası bulunan iki sandık sigara kâğıdına el konulmuştur. Ürünlerin sahibi Samuel, sigaraların resmî ruhsatnamesini sunarak ithalata izin verilmesini istemiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti, yaptığı araştırmada resimlere ruhsat verildiğini tespit etmiştir ancak gümrükte el konulan ve Yunan bandırasına benzetilen resimlerde kuş resmi olmasına karşın Yunan bandırasında haç olduğu hatırlatılarak gümrükteki engellenmenin hatalı olduğu bildirilmiştir⁵⁵. Bu hadiseden sonra gümrüklerde sigara kâğıtları sebebiyle tereddüt yaşanmaması için incelemenin Ticaret ve Nafia Nezareti bünyesinde oluşturulacak bir heyet tarafından icra edilmesine karar verilmiştir⁵⁶.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte Yunan propagandaları devam etmiştir. 1910 yılında Ayasofya Camii, Yunan kralının ve bazı hükümdarların resimleri, papaz tasvirleri, Yunan bandırası ile bazı işaretleri içeren ve Ezine postanesine gelen sigara kâğıdı olduğu anlaşılan bazı resimlerin ülkeye girişine izin verilip verilemeyeceği Maliye Nezaretine sorulmuştur. Aydın Valisi ayrıca Yunan kralı ve Yunan donanması tasvirlerini satanlar hakkında bir ceza uygulanmasını da talep etmiştir. Sadrazama sunulan ve Meclis-i Vükelâ'daki görüşmeler neticesinde bu gibi resimler hakkında Matbuat Kanunu'nda bir madde bulunmadığı, Yunan kralı vesair hükümdar tasvirlerinin ithalinin men edilmesine lüzum görülmediği ancak

52 BOA, DH.MKT, 1648/71, 18 Z 1306/15 Ağustos 1889.

53 BOA, DH.MKT, 1752/36, 02 M 1308/18 Ağustos 1890.

54 BOA, DH.MKT, 1759/95, 25 M 1308/10 Eylül 1890.

55 BOA, DH.MKT, 2347/99, 21 M 1318/21 Mayıs 1900.

56 BOA, DH.MKT, 2389/54, 17 R 1318/14 Ağustos 1900.

Girit meselesinin de gündemde olduğu bir zamanda Osmanlı vatandaşı Rumların fikir ve hissiyatına kötü etkide bulunabilecek, Yunanlılığı tahrik etmek için tertip edildiği bilinen bu girişimlere karşı Matbuat Kanunu'nun 7. maddesinde belirtilen sair evrak-ı matbuatın da matbuat hükümlerine tabi olduğu yazıldığından, bu gibi resimlerin girişi yasaklanmıştır⁵⁷.

1910 yılında II. Abdülhamid devrinde pek olumlu bakılmayan harita görsellerinden biri üstelik Girit haritası, İstanbul Yeni Han'da mukim Osmanlı vatandaşı H. Dragonos'un marka tescil talebi üzerine uygun bulunmuştur. Ticaret Nezareti Girit'in mevcut durumdan dolayı tereddüt yaşamışsa da Girit, Osmanlı adalarından biri olarak sayıldığından tescil edilerek ruhsat verilmiştir⁵⁸.

Sigara kâğıdı ticaretiyle uğraşan Çavuşoğlu biraderler 1910 yılında üzerinde Yunan bandırası bulunan bir sigara kâğıdı piyasaya sürmüşlerdir. Sigara kâğıdı, üzerinde uygunsuz bulunan resimlerden dolayı Şûrâ-yı Devlet tarafından yasaklanmış ve her türlü mahzur ortadan kaldırılmadıkça tedavüle müsaade edilmemesi kararı alınmıştır. İlgili karar Dâhiliye Nezareti tarafından Polis Müdürlüğüne bildirilmiştir. Çavuşoğlu'nun Osmanlı vatandaşı olması ve bir Osmanlı vatandaşının Yunan bandıralı bir markayı tescil ettirmek istemesinde iyi niyet bulunamayacağı gerekçesiyle tescil talebi de reddedilmiş ve resimlerin değiştirilmesi istenmiştir⁵⁹. 8 Ağustos 1909 tarihli Şûrâ-yı Devlet kararında, "... sigara kâğıtlarının her türlü mahzurdan tecrid edilmedikçe fûruhtuna müsaade edilmemesi lüzumu..." belirtilmiş olup ayrıca Alamet-i Farika Nizamnamesi'nin 2. maddesinde belirtilen asayiş, adap ve ahlaka aykırı olmama şartı, bir Osmanlı vatandaşının Yunan bandırası markasını kullanması, adab-ı tabiiyetine yani bir bakıma vatandaşlık bağlarına aykırı bulunmuştur⁶⁰. Çavuşoğlu biraderlerin 1904 yılında "Türkiye" ibaresi ihtiva eden bir sigara kâğıdını marka olarak tescil ettirmek istediklerinde de Zabtiye Nezareti, Türkiye ibaresinin Osmanlı olarak değiştirilmesini istemişti⁶¹.

57 BOA, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ), 10/51, 29 C 1327/18 Temmuz 1909.

58 BOA, Dâhiliye İdare (DH.İD), 108/3, 02 Za 1328/5 Kasım 1910.

59 BOA, DH.EUM.THR, 41/22, 02 B 1328/10 Temmuz 1910.

60 BOA, DH.EUM.THR, 41/22.

61 BOA, ZB, 362/92, 21 L 1320/21 Ocak 1903.

Resim 4: Yunan bayrağı ihtiva eden ve imali yasaklanan bir sigara kâğıdı⁶².

Yukarıdaki örnekte Yunan bayrağı taşıdığı gerekçesiyle yasaklanan bir sigara kâğıdı yer almaktadır. Propagandada simgeler önemli yere sahiptir. Sözcük ve sloganlar yanında bayraklar, uniformalar, amblemler propagandada en çok kullanılan araçlar olmuşlardır⁶³. Ayrıca hanedanlara ait görseller belirli bir topluluğu etkilemesi bakımından incelemeye tabi tutulmaktaydı. Örneğin İstanbul'dan Trabzon gümrüğüne 1913 yılında getirilen N.C. markalı 79 sigara kâğıdının 19'unun kapakları üzerinde Yunan kraliyet ailesi, Ayasofya Camii ile bazı şüpheli kâğıtlar tespit edilmiş ve gümrükte alkonulmuşlardır⁶⁴. Dâhili Ticaret Talimatnamesi'ne göre, yurt içinde alım satımı yapılan emtianın, çıkış gümrüğünde incelenmesi gerekiyordu. İstanbul gümrüğünde bunların incelenmemesi veya gözden kaçması sebebiyle kâğıtlar Trabzon'a gelmişti. Dâhiliye Nezareti, oluşabilecek maddi zararı

62 BOA, BEO, 3625/271864.

63 Akarcalı, 2. *Dünya Savaşı'nda İletişim ve Propaganda*, s. 20.

64 BOA, DH.İD, 200/9, 05 S 1333/23 Aralık 1914.

göz önünde bulundurarak Trabzon Valiliği'ne bir defaya mahsus olarak kâğıtların Trabzon'a girebileceğini ancak Osmanlı hissiyatına tesir edecek tasvirler ihtiva eden kâğıtların girişine müsaade edilemeyeceğinin mal sahibine tebliğ edilmesini bildirmiştir. Ancak Meclis-i Vükelâ ilgili kâğıtların kapaklarının sökülerek vilayete alınması ya da sahibine iade edilmesine karar vermiştir. Dâhiliye Nezareti, tasvirlerle ilgili yine Matbuat Kanunu'nda bir madde olmadığı ve hükümdar tasvirlerini ihtiva eden sigara kâğıtlarının engellenmesinin de icap etmediği fikrindeydi ancak Girit hassasiyeti gündemde idi. Osmanlı vatandaşı Rumların fikir ve hislerini karıştıracak, Yunan temayülünü tahrik için basılan kâğıtların 9 Şubat 1912 tarihinde marka tescili icra edildiği ve İstanbul'da imal edildiği tespit edilmiştir. Dâhiliye Nezareti Osmanlı hissiyatını olumsuz etkileyebilecek bu gibi tasvirlerin marka olarak tescil edilmemesi ve gümrüklerde de itina gösterilmesi için Rüsumat Emanetine tebliğde bulunmuştur⁶⁵. İstanbul'da üretildikleri tespit edilen kâğıtların sahibine iade edilmesi veya imha edilmesi için Trabzon vilayetine bilgi verilmiş, numuneler de İstanbul'a gönderilmiştir⁶⁶. Tahtakale'de Mair de Botton'un imal ettiği sigara kâğıtları, üreticinin ifadesine göre Erzurum ve daha birçok vilayette herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmadan satılmaktaydı. Ancak kendisi Trabzon gümrüğünde maruz kaldığı uygulamadan dolayı büyük zarara uğramıştı.

Botton'la yapılan görüşmede, yeni basılacak kâğıtlar için marka tasvirinin değiştirilmesi kabul edilmiş ve Ayasofya markadan çıkarılmıştır. Gümrükteki kâğıtları da alarak transit surette yurtdışında satması önerilmiştir. Sigara kâğıtlarının 2-3 ay zarfında gümrükten alınarak Rusya'da satılması, Rusya'da Ayasofya resimli markalar bulunduğundan mümkün olamamıştır. Botton'un istediği 2-3 ay üzerinden de 9 ay geçmesine karşın kâğıtlar hâlen Trabzon gümrüğündeydi ve uğradığı zararın telafisi için sadece Trabzon'da satılmak üzere kâğıtların gümrükten geçişine izin verilmesini talep eden 23 Aralık 1914 tarihli bir dilekçe vermiştir⁶⁷. Ancak kâğıtların akıbeti tespit edilememiştir.

Mayıs 1914'te Osmanlı tebaası olduğu düşünülerek İstanbul'da Sabuncu Hanı'n-daki imalathane ve mağazalarındaki arama sırasında Osmanlı hissiyatını rencide edici iki denk sigara kâğıdı elde edilen Yunan vatandaşı Serafim Çavuş'un Divan-ı

65 BOA, DH.İD, 200/9.

66 BOA, Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilâyat Müdürlüğü (DH.UMVM), 124/18, 27 Ra 1334/2 Şubat 1916.

67 BOA, DH.İD, 200/9.

Harb'e sevk edilmesine karar verilmiştir. Yunan Sefareti, Yunan bayrağı ihtiva eden sigara kâğıtlarının Osmanlı hissiyatını rencide edici bir yanı olmadığını, ayrıca sigaraların İstanbul'da satılmayarak Yunanistan'a gönderildiğini ifade etmiştir. Bunun yanında bir Yunan vatandaşının dükkânının da konsolosluk haberdar edilmeksizin aranmasının anlaşmalara aykırı olduğunu belirterek Divan-ı Harb'e sevk için bir neden olmadığı bildirilmiştir⁶⁸.

Özellikle 1910 yılından sonra Yunanistan'ı ima eden veya doğrudan Yunanistan'ın resmî sembollerini taşıyan sigara kâğıtlarına daha fazla rastlanıldığı söylenebilir. Aralık 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Vilayet Merkezi tarafından Merkez-i Umumi Heyeti'ne İzmir ve çevresinde Levros (Midilli) isimli bir sigara kâğıdının satıldığı bildirilmiştir. Sigara kâğıdı, Yunanistan'ın inşa ettirdiği Levros zırhlısı menfaatine olarak Midilli'nin Hristiyan ahalisi tarafından çıkarılmaktaydı. Kâğıtta Rumca:

Lesvos Sigara kâğıdı

Mandera Frankia Fabrikasında i'mal olunmakta olan ve menfaati Midilli Adası ismine izafetle Levros isminde mezkûr ada ahalisinin anayurdu olan Yunanistan'a ihda edecekleri işbu sigara kâğıtlarını almağa şıtab ediniz. Beher kutusu 1,65 drahmi yahud 8 kuruştur.

8 Teşrinisani 1912 (kâğıdı Fransa'nın birinci nev'indendir)⁶⁹.

ifadeleri ile Yunan Kralı ile Venizelos'un fotoğrafları yanında Midilli'nin Yunanlılarca işgal tarihi olan 8 Ekim 1912 tarihi yazılıydı. İTC'nin İzmir Vilayet Merkezi, genel merkezden, İzmir vilayetinde tedavülü yasaklanan sigara kâğıtlarının, diğer vilayetlerde de satışa çıkarılacağı düşüncesiyle tüm vilayetlerde yasaklanmasını istemiştir.

1916 yılında I. Dünya Savaşı sırasında ise Dâhiliye Nezareti tarafından, marka makamında bulunan, Yunan bandırası ihtiva eden sigara kâğıtlarının ülke içerisinde satışı yasaklanmıştır⁷⁰.

68 BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN), 84/4, 07 Ş 1332/1 Temmuz 1914.

69 https://katalog.ibt.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_003608.pdf

70 BOA, DH.UMVM, 124/18, 27 Ra 1334/2 Şubat 1916.

Yunanistan veya Osmanlı'da üretilen Yunan vurgulu sigara kâğıtları genel olarak Rum vatandaşlarının yoğun olduğu Batı Anadolu ve İstanbul'da görülmekteydi. Bu bölgelerdeki Rumlardaki Yunanlılık hissiyatının hatırlatılması ve yükseltilmesi amacı ön plana çıkmaktadır. Yunan hedefindeki bölgelerde propaganda faaliyetlerinin yoğunlaşması bunu göstermektedir. Bir yönüyle, Ermeniler geçmiş vurgusu yaparken Yunan propaganda sigara kâğıtları gelecek vurgusu yapmaktadır.

Bulgar Propagandası

Bulgaristan Berlin Antlaşması ile üç kısma ayrılmıştı, bağımsız bir Bulgar devleti hukuki bakımdan mevcut değildi. Prenslik dışında Osmanlı topraklarında önemli bir Bulgar nüfusu bulunuyordu ve Bulgar komitaları ayrılıkçı terör faaliyetleri yürütüyordu. Bu sebeplerden propaganda büyük oranda üç ana hat üzerinden yürütülmüştür. Bulgarlar arasında tarih bilincinin arttırılarak milli kimliğin güçlenmesi, mevcut prensliğe bir devlet algısı kazandırarak bu devletin sınırlarını vurgulamak ve komita faaliyetlerini desteklemek. Örnekler de bu minvaldedir. Bulgar komitalarının faaliyetleri, bağımsızlık hareketleri ve beklentisi, propaganda faaliyetlerine Osmanlı tepkisinin de ölçüsünü belirlemiştir. Osmanlı makamları, üzerinde Bulgar iması bulunan hemen her sigara kâğıdını yasaklama yoluna gitmiştir.

Bulgarlar milli kimliği güçlendirmek ve devletlerinin varlığına işaret etmek amacıyla sigara kâğıtlarını propaganda amacıyla kullanmışlardır. Bulgarların Osmanlı topraklarında hak iddia etmeleri yanında Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne hukuki bağlılıklarının devam etmesi, Osmanlı Devleti açısından Bulgar propagandalarını daha hassas bir hâle getirmiştir.

1889 yılında Dedeağaç'ta üzerinde Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın resimlerinin olduğu sigara kâğıtlarına el konulmuştur ve Edirne'ye ithali yasaklanmıştır⁷¹. 1887 yılında Bulgar Prensliği'ne atanan Ferdinand, Coburg hanedanındandı. 1908 yılında Bulgaristan bağımsızlığıyla ilk Bulgar Çarı ünvanı da alacaktır.

1902 yılında Trieste'den gelen ve Edirne'de el konulan bazı sigara kâğıtlarının üzerinde Bulgar Kralı Krum'un resmi tespit edilmiş ve paketlere gümrükte el konularak satışı yasaklanmıştır⁷². Krum dönemi (804-812), Tuna Bulgar Devleti'nin en parlak dönemi olması yanında onun döneminde Edirne ele geçirilmiş, İstanbul

71 BOA, DH.MKT, 1590/108, 03 C 1306/4 Şubat 1889.

72 BOA, DH.MKT, 1988/24, 22 M 1310/16 Ağustos 1892.

kuşatılmıştır⁷³. Propagandada seslenilen kitle genişledikçe, kitledeki çelişkilerin artmasından dolayı kitleyi yönlendirmek için seçilecek temalar da karmaşıklaşır. Bu durumda dayandığı noktalar çok daha geniş olan irrasyonel propaganda devreye girer. Bir toplumun derin eğilimlerini ortaya koyan tarihî, dinî ve kahramanlık mitleri propagandanın da yaslandığı dayanaklardan biri olur⁷⁴. Bu örnekte Krum ve onun etrafında toplanan kahraman Bulgar kimliği ve miti milli kimlik inşasında propaganda ve tarihten yararlanmanın iyi bir örneğidir.

Resim 5: Bulgaristan arması ve Prens Aleksandr⁷⁵.

Yukarıdaki sigara kâğıdında Bulgar propagandalarında en çok kullanılan türlerden biri olarak ülke arması ve Prens Aleksandr (iktidarı 1879-1886) görülmektedir. Aleksandr'ın bir hükümdar gibi sunulduğu kâğıtta Bulgaristan'ın üç renkli bayrağına da vurgu, Bulgar arması ve altındaki Deus No Biscum (tanrı bizimle) ibaresi yer almaktadır. Trabzon'da ele geçirilmiştir ve satışı yasaklanmıştır.

Osmanlı yönetiminin üretim ve satışının engellenmesi için uğraştığı sigara kâğıtlarından biri de *ehl-i kıyam*'dır (Resim 6). 1903 yılında Varna'da Musevi milletinden Grasiyani'nin işlettiği sigara fabrikasında imal edilen ehl-i kıyam, Edirne vilayetinde satılmak üzere Bergos'a geçirilmiştir. Sigara kâğıtlarının gelirinin yarısı

73 Fatma Çapan, "VI. Asrın Başlangıcından Bulgarların Hristiyanlığı Kabul Etmesine Kadar, Doğu Roma İmparatorluğu ile Bulgarlar Arasındaki Siyasi İlişkiler", *History Studies*, C 12/S. 4, Ağustos 2020, s. 1554-1555.

74 Akarcalı, 2. *Dünya Savaşı'nda İletişim ve Propaganda*, s. 5.

75 BOA, HR.TH, 383/89, 19 Haziran 1888.

Bulgar komitalarına aitti. Varna mutasarrıflığı 1902 yılında yazılı olarak, birkaç defa da sözlü olarak komitalara hasılat sağlayan bu tür mamullerin satışına mâni olunması konusunda uyarılmıştı ancak yeterli sonuç elde edilememiştir. Yürütülen araştırmada ise gerek Edirne’de gerek Bergos’ta adı geçen sigara paketleri tespit edilememiştir⁷⁶.

Daha sonra Bulgaristan Komiserliği’nden sigara kâğıtlarının bir haylisinin Edirne vilayeti köylerinde sattırılmak üzere Varna’dan gönderildiği haberi alınmıştır. Bu sırada Grasiyani’nin bağlantıları da araştırılarak İstanbul’da yine aynı sektörde faaliyet gösteren Yakoeel adlı ortağı tespit edilmiştir⁷⁷.

Resim 6: Ehl-i Kiyam Sigara Kâğıdı⁷⁸.

76 BOA, Hâriciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.04), 222/20, 14 Nisan 1903.

77 BOA, HR.TH, 282/8, 18 Nisan 1903.

78 BOA, HR.TH, 282/8.

Ehl-i Kıyam

Yüzde 50'si Makedonya-Edirne'nin hâlâsı hakkında olan komitenin menfaatinedir. Fabrika ile mün'akid kontrato mucebince bu sigara kâğıtları fûruhtundan hasıl olan meblağı fatura etmek doğrudan doğruya Varna'daki Makedonya-Edirne komitesine aittir.

Hürriyet için muharebede düşen ölmez.

S. İ. Grasiyani

Sigara derunundaki mektubun tercümesi

Stoyan Mihaylovski'nin riyasetinde bulunan Makedonya-Edirne merkez komitesine muavenât-ı mübremde bulunacağınızı nazar-ı dikkate alarak yalnız bu sigara kâğıtlarından alınız komite tarafından ba-mukavele sipariş olunan sigara kâğıtlarının zarfı üzerinde S. İ. Grasiyani imzasını haiz olmayanlar sahtedirler⁷⁹.

Ehl-i kıyam sigara kâğıdının Bulgar komiteleri menfaatine üretilmesi Osmanlı Devleti'nin bunu, İngiltere'de bir propaganda aracı olarak kullanmasına da neden olacaktır. Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri'ne konu hakkında bilgi verilmiş ve bu faaliyetin Londra'da Bulgar propagandalarına karşı kullanılması istenmiştir⁸⁰.

Selânik propaganda hedefi şehirlerden biriydi 1891 yılında Selânik'te basıldığı tahmin edilen, üzerinde Kombaret Selânik; Selânik muharebesi veya hücumu olarak çevrilen yazı ve bazı tasvirleri ihtiva eden sigara kâğıtları toplattırılarak yasaklanmıştır⁸¹. Aynı yıllarda Beran sancağına tabi Loşne kazasında ele geçirilen “Selânik'teki Bulgar Mekâtibi Menfaatine” ibareli ve iç kısmında aslan resimli sigara paketlerine el konularak satışı yasaklanmıştır⁸². 1891 yılında dış kabında Selânik, Makedonya ibareleri ile çifte kılıç, sancak, top ve bir öküz kafası ile ay yıldız resimleri bulunan sigara kâğıtları Üsküp'te ele geçirilmiştir. Selânik'te basıldıkları düşünülen sigara paketlerine el konulmuştur ve asla ithal edilmemesi hususunda tüm vilayetler uyarılmıştır⁸³.

79 BOA, HR.SFR. 04, 222/20.

80 BOA, HR.SFR. 3, 526/9, 28.04.1903.

81 BOA, DH.MKT, 1915/75, 26 C 1309/27 Ocak 1892.

82 BOA, MEMKT, 743/27, 26 B 1321/18 Ekim 1903.

83 BOA, DH.MKT, 1897/60, 03 C 1309/4 Ocak 1892.

1895 yılında İstanbul gümrüğüne gelen, üzerinde bir asker resmi ve Bulgar arması bulunan sigara kâğıtlarının ülkeye girişine, Dâhiliye Nezaretinin emri doğrultusunda izin verilmemiştir⁸⁴.

1904 yılında, daha önce Ticaret Nezaretinden ruhsat almasına karşın Mair de Botton'un Selânik'te üretilen sigara kâğıtlarına el konulmuş ve piyasada bulunanlar toplattırılmıştır. Sigara kâğıtları üzerinde M & B (Latin karşılığı V) harfleri ile iki aslan bulunmaktaydı (Resim 7). Üreticisinin toplattırma kararına itirazı üzerine Maarif Nezareti, çifte aslan resmi ve Bulgaristan emaretine mahsus arma içerisinde Bulgarca M, V harflerinin Makedonya ihtilali anlamına geldiğini, toplattırma kararının da buna dayandığını açıklamıştır. Bu yorumlama Osmanlı makamlarına aitti ancak daha sonra bu harflerin işletme sahibi Mair de Botton isminin baş harflerini teşkil eden Latin harfleri olduklarının anlaşılmasıyla sigaralar iade edilerek, satışlarına izin verilmiştir⁸⁵. Yine de bu sigara markası farklı bölgelerde tevkife uğramaya devam edecektir. M & B sigara kâğıtları muzır olduğu gerekçesiyle İpek kazasında ve Berat'da yerel hükûmet tarafından toplattırılmıştır. İlgili üreticinin benzer şekil ve yazılar ihtiva eden çok sayıda markaya sahip olması (Resim 8) marka isminden dolayı zorluklar yaşamasına neden olacaktı⁸⁶.

Resim 7: M & B markasının çift aslanlı sigara kâğıdı⁸⁷.

84 BOA, DH.MKT, 401/45, 01 Ra 1313/22 Ağustos 1895.

85 BOA, MEMKT, 749/43, 24 Ş 1321/15 Kasım 1903.

86 BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Makamat (TFR I.MKM), 12/1155.

87 BOA, TFR I.MKM, 12/1155

Resim 8: M & B sigara kâğıdı⁸⁸.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla gümrüklerdeki uygulamalarda bazı değişikliklere gidilmişti. En başta gümrüklerde Osmanlı asayiş, adab ve ahlakına aykırı mamul ve ibare, işaret vesaireleri inceleyen sansür uygulamasına son verilmiştir. Gümrükte herhangi bir mamul, marka ve etiketin engellenmesi hususu artık Meclis-i Vükelâ kararına tabiydi.⁸⁹ Bu durum uygulamada bazı boşluklara neden olmuştur. Mayıs 1911'de Kosova'da bazı sigara kâğıtlarında Hristo Botef (Resim 10), Şıbka Manastırı (Resim 9) ve bazı propaganda yazıları tespit edilmesiyle bunların ithalatının menedilmesi vilayetten talep edilmiştir. Meclis-i Vükelâ, yasaklama kararıyla ilgili bir kanun olmaması sebebiyle Matbuat Kanunu'nun 7. maddesinde belirtilen sair evrak-ı matbuanın da matbuat kanunundaki ceraim-i matbuat hükümlerine tabi

⁸⁸ BOA, TFR I.MKM, 12/1155

⁸⁹ BOA. DH.İD. 112/18, 21 B 1331/26 Haziran 1913, Maliye Nazırından Dâhiliye Nazırına yazılan 31 Aralık 1912 tarihli yazıda: "...ilan-ı meşrutiyeti müteakib gümrüklerce sansür usulü mülga bulunmasından dolayı gerek matbuat-ı ecnebiyyeden gerek bu gibi mevaddın memalik-i şahaneye idhalleri tecviz edilmeyenlerin Meclis-i Mahsus ve Vükelaca itihaz ve tebliğ olunacak karar üzerine gümrüklerce imrarı men' edilmekte olduğu cihetle..."

olacağı ifadesinden su-i niyet üzerine mürettep tasvirlerin ecnebi memleketlerde neşredilen gazeteler gibi Osmanlı Devleti'ne girişlerinin menedilmesine dair 7 Temmuz 1910 tarihli Meclis-i Vükelâ kararına dayandırmıştır⁹⁰.

Muzır kabul edilen adı geçen sigara kâğıtlarının Bulgaristan'da imal edilerek Osmanlı topraklarına sokulduğu tespit edilmiştir. Bir tarafında Şıpka Manastırı resmi bulunan sigara kâğıdının diğer yüzündeki yazılar:

Hatıra: Bulgar milleti şehr-i ayin ve meserret icra edecek. Şıpka'da yapılacak olan bu muazzam şehr-i ayinde Ruslar da isbat-ı vücud edecek. Mes'ud olan Bulgarya feda olan Rus askerlerinin kahraman mir-alay ve generalleri nam ve şerefine hatıra olarak yapılmıştır.

Har olan Bulgaristan bununla iftihar ediyor ve bu mukaddes sözlere herkes meclub ve ihata ediyor. Herkes mağrurane olarak Rus hatırası olan bu kili-seye yaşasın diye söylesin⁹¹.

Resim 9: Şıpka Manastırı sigara kâğıdı⁹².

90 BOA, Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH.SYS), 57/23, 29 C 1329/27 Haziran 1911.

91 BOA, DH.SYS, 57/23.

92 BOA. DH.SYS, 57/23.

Diğer sigara kâğıdında:

Bulgaristan'ın en meşhur komitelerinden (Hristo Botev, Bulgar bahadırı) ve hürriyet veya (...) (kâğıdın o kısmı kesilmiştir, muhtemelen ölüm)⁹³.

Resim 10: Hristo Botev'in resmi ve Bulgar bayrağı renklerini ihtiva eden sigara kâğıdı⁹⁴.

Hristo Botev, Bulgar ayaklanmalarında edebî kimliği yanında komitacılık faaliyetleriyle de ön plana çıkan bir isimdi. 1848'de Kalofer'de dünyaya gelmiştir. Henüz küçük yaşta iken Bulgar milliyetçiliği ve Rus hayranlığından etkilendi. Rusya'nın sağladığı bursla Odesa'da lise öğrenimini sürdürürken nihilist düşüncelerinden dolayı okuldan atıldı. Memleketine döndükten sonra çeşitli yayın faaliyetlerinde bulundu ve 1874'te Bulgar Devrimci Merkez Komitesi'ne üye oldu. 1876 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı tertip edilen, Bulgarlar açısından başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen siyasi etkileriyle İstanbul Konferansı'na giden yolu aralayan Nisan Ayaklanması'na katılmak üzere 180 kişilik bir çete kurdu. Çetesinin büyük bölümü Osmanlı kuvvetleri tarafından etkisiz hâle getirilirken kendisinin çete içindeki bir anlaşmazlıkta öldürüldüğü sanılmaktadır⁹⁵.

⁹³ BOA. DH.SYS, 57/23.

⁹⁴ BOA. DH.SYS, 57/23.

⁹⁵ Ayşe Tuğçe Konaç, "Hristo Botev'in Şiirlerinde Türk İmajı", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C

Şair kimliğiyle dönemin Bulgar edebiyatı ve matbuatında derin izler bırakan Botev daha sonra bir halk kahramanına dönüşmüştür. Şiirlerinde çoğunlukla Osmanlı yönetimini hedef almış, Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını savunmuştur.

Ağlama ana, üzülmeye, asi bir haydut oldum diye
haydut ve hatta isyancı
ve seni ilk evladının hasretiyle
yanıp tutuşman için sefil
bıraktım! Bizi genç yaşta yad ele kovan bu kara Türk sürgününe lanet oku,
anam⁹⁶.

“Vedalaşırken” şiirinden bir dördlükte Botev, Türk idaresine karşı tavrını göstermekle birlikte Türk köylüsü hakkındaki fikirleri o derece düşmanca değildi. Özellikle Nisan Ayaklanması sırasında öldürülmesi onu uluslararası çapta millî bir önder ve kahramana dönüştürmüştür. Fikirlerinin hedefindeki Osmanlı yönetimi, onun hatırasını ve taşıdığı anlamlarla mücadele için sigara kâğıdını da yasaklamıştır.

Yukarıda sıralandığı gibi sigara kâğıtları üzerinden yürütülen Bulgar propagandası ağırlıklı olarak Bulgar millî kimliğinin ön plana çıkarılması ve birlikteliğin sağlanması amacını taşımaktaydı.

Sansür mü Propaganda mı?

II. Abdülhamid döneminde içinde bulunulan koşullar basın üzerinde mevcut düzenden daha sıkı denetimleri beraberinde getirmiştir⁹⁷. Bu dönemde propaganda amaçlı olması sebebiyle ithali yasaklanan sigara kâğıtlarının en yaygınları çevre ülkelerin bayrak, arma veya idarecilerini ihtiva edenleridir. Osmanlı üreticilerinin padişah tasvirlerini sigaralara basması yasaktı ancak diğer ülke hükümdarları sıklıkla sigara kâğıtları üzerinde görülebilmekteydi. Selânik'te faaliyet gösteren Avusturya vatandaşı Modiano'nun 1888'de Avusturya'dan ithal ederek Trabzon'da Sandalisi isimli tacire satılmak üzere gönderdiği sigara kâğıtları buna örnek verilebilir. Üretici; Yunan, Bulgar ve Romen simge ve hükümdar resimleri ihtiva eden sigara kâğıtlarını aynı anda Trabzon'a göndermişti. Mahzurlu bulunarak

2/S. 2, 2020, s. 73-74.

⁹⁶ Konaç, agm., s. 76.

⁹⁷ Burçin Gülgün-Yücel Sarı, “Devletin İdeolojik Aygıtları Bağlamında II. Abdülhamid Döneminde Fransız Basınına Uygulanan Sansür ve Yasaklar”, *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi*, C 2/S. 10, 2024, s. 6.

gümrükten geçirilmeyen mamuller için Avusturya Sefareti'nin devreye girmesi de yasaklama kararını değiştirmemiştir⁹⁸.

Ancak bunlar gerçekten propaganda amaçlı mıdır? Bu da bizi Qualter'in propaganda tanımındaki bilinçli girişim kavramına getirmektedir. Bir eylemin propaganda olabilmesi için bilinçli olarak, hedef kitlenin tutum ve davranışlarının değiştirilmeye çalışılması gerekmektedir. Bununla birlikte sigara kâğıdı üreticileri için bunların gerçekten propaganda amacıyla basılıp satıldığını ispatlayacak deliller de yoktur. 1880'lerden sonra Amerikan Duke Company'nin Rulers, Flags, and Coats of Arms serisi ile birçok ülkenin idareci, arma ve bayrakları sigara kâğıtlarına konulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ithalatını yasakladığı örnekler Duke Company'nin satış stratejisinin birer taklidi gibi gözükmemektedir ve bu ürünlerde propaganda amacı üretici için belirsizdir. Ancak Osmanlı makamları için bunlar muzır neşriyat sınıfındaydı ve ülkeye alınmamaları daha uygundu.

Resim 11: Duke Company'nin Rulers, Flags, and Coats of Arms serisinden bazı örnekler⁹⁹.

Modiano'nun üretimi olup Trabzon'a gönderilen sigara kâğıtları ayrı ayrı Balkan

98 BOA. HR.TH, 383/89, 19.06.1888.

99 <https://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/ea/tobacco/D00/D0007/D0007-14-72dpi.html>

uluslarıyla ilişkili olsa da kâğıtlar aynı anda Avusturya'da üretilerek yine oradan ithal edilmişlerdir. Aşağıda gösterilen sigara kâğıdıyla aynı sandıklarda ele geçirilmiş ve yasaklanmıştır.

Resim 12: Tunus Baş veziri Mustafa Bin İsmail¹⁰⁰.

Yukarıdaki resimde gösterilen Fransa'nın Tunus'u işgalinde Fransız taraftarlığı gösteren Mustafa bin İsmail'in portresi ve Fas armasını andıran bir işareti andıran sigara kâğıdı yine Trabzon'da Modiano'nun sevkiyatında yasaklanmıştır. Üreticinin propaganda amacı taşıyıp taşımadığı belirsizse de Osmanlı Devleti'nin henüz 7 yıl önce kaybettiği Tunus'un 1878-1881 yılları arasındaki baş vezirinin resminin pek hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

Sınırlı bir bölgede olsa da satışı engellenen sigara kâğıtlarının biri de İtalya'ya aitti. 1889 yılında "İtalya'nın Afrika Müstemlekâtı" isimli ve üzerinde Eritre'deki Mas-sava haritası bulunan sigara tablalarının satıldığı II. Abdülhamid'e bildirilmiştir. Gümrük memurlarının dikkatsizliği sebebiyle ülkede satılan bu kapların girişinin ve satışının yasaklanması emri tüm vilayetlere gönderilmiştir. Sultan Abdülhamid bu gibi küçük şeylerin bile padişaha bırakılmasının son bulmasını istemiştir¹⁰¹.

100 BOA. HR.TH, 383/89, 19.06.1888.

101 BOA. DH.MKT, 1583/112, 10 Ca 1306/12 Ocak 1889.

Resim 13: Junak: (Sırpça: Kahraman), Sırp asker üniforması¹⁰².

Yukarıdaki sigara kâğıdı propaganda teknikleri bakımından hedef kitle için oldukça vurucudur. Üniformasındaki çapraz kumaştan Sırp askeri olduğu anlaşılan asker, kahraman olarak nitelendirilerek olumlu algı yaratılırken yanı başında saz çalıp oyun oynayan geleneksel Boşnak kıyafetli kadın ve erkek Müslüman imgesi karşıtlık olarak sunulmuştur. Arka plandaki cami kutsal değerler ile ilgili olumsuz bağlantı kurmayı da sağlamaktadır. Sırp hedefindeki Mostar ve Saraybosna, herhangi bir gizlemeye gerek duyulmayacak şekilde hedef gösterilmektedir. Bu bakımdan açık bir propagandaadır.

Sigara kâğıtlarının ithali ve satışı yasaklanan bir diğer sigara kâğıdı Fransız Sefareti'nin de sürece müdahil olduğu Marsilya üretimi *Passe Partout* sigara kâğıdıdır. Arşiv belgelerinde görseline yer verilmemişse de *Passe Partout* sigara kâğıdı Fransa bayrağı, Mısır ihramı ve adının Osmanlı gümrüğünce çevirisi olarak da “her yere girer” ibaresini taşıyordu. Marsilya menşei, Samuel Roses adlı üreticinin adı geçen sigara kâğıtlarına Beyrut gümrüğünce 1895 yılında el konulmuştur. Rüsumat Emaneti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen numunelere istinaden de sigaranın ithalinin menedilmesi gerektiği kararı alınarak Beyrut gümrük idaresine

¹⁰² BOA, HR.TH, 383/89, 19.06.1888.

karar tebliğ edilmiştir¹⁰³. Karar üzerine Fransa Sefareti 13 Mart 1895 tarihinde Hariciye Nezaretine bir itiraz yazısı göndermiştir. Yazıda Fransa'nın bayrak renklerini taşıdığı için bir sigaranın yasaklanması kararının garip, anlaşmalara aykırı ve iki devlet arasındaki iyi ilişkilere zarar vereceği belirtilerek yasak kararının kaldırılması talep edilmiştir¹⁰⁴.

Roses'in avukatı tarafından yapılan itirazda, zararlı kabul edilen Passe Portout markasının çok az değişikliklerle taklidi bir sigara kâğıdının Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından 7 Nisan 1891 tarihinde kabul edilerek tescil edildiği iddia edilmiştir. Vekile göre Osmanlı Devleti'nde üretilen taklit sigara kâğıdı Osmanlı piyasasında yer alırken Fransa bayrağı taşıyan orijinal sigara kâğıdı, Fransa menşei olduğu için piyasadan çıkarılmaktaydı. Passe Partout sigarasının Osmanlı Devleti için bir tehlike arz ettiği düşüncesi abesle iştigal olduğu gibi Rüsumat Emaneti'nin yasaklama gibi şiddetli bir tedbiri Bâbîâlî'de düzeltileceği ümidi de boşa çıkmıştır. Fransa Sefareti, yasaklama kararını şiddetle protesto ederek kararın iptalini talep etmiştir. Passe Partout sigarası gerek Fransa'da gerek Mısır'da tescil edilmiş bir marka iken bu sigaranın taklitleri Osmanlı Devleti'nde tedavüldeydi. Osmanlı Devleti, marka işaretleri benzeyen taklit sigara kâğıtlarını tehlikeli görmezken Fransa'dan ithal edilince bir "istila" nazarıyla tehlikeli kabul edilmesine bir mana verememekteydi ve anlaşmalara aykırı kararın bir an önce kaldırılacağı ümit edilmekteydi¹⁰⁵.

Yukarıda bahsedilen istila fikri meseleye Osmanlı makamlarının bakış açısını yansıtmaması bakımından önemlidir. Sefaretin 20 Nisan 1895 tarihli bir itirazında da "...mezkûr sigara kâğıtlarının idhali güya Fransa tarafından Osmanlı Devleti'nin işgali için bir teşebbüs makamında telakki olunduğu gibi Osmanlı Hükûmeti Fransa'yı bu teşebbüsten men'e muktedir değildir gibi görünmekte imiş..." ifadesinde Osmanlı Devleti'nin düşüncesi anlatılmıştır. Sefaret, Rüsumat Emaneti'ni "...pek münasebetsiz denilecek birtakım bahanelerle Fransız ticaretinin serbest-i icrasına..." engel olmakla suçlamış, Fransız üreticinin uğrayacağı zararlar ve alıcılarla yapılan mukavelelerden dolayı ortaya çıkacak davalarda, Osmanlı Hükûmeti'nin yasaklama kararının sebebini ilan etmek durumunda kalacağı tehdidini savurmuştur. Üstelik hangi sebepten olursa olsun bir yasaklama kararı sigaranın itibarını

103 BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı (HR.H), 438/14, 07.04.1895.

104 BOA, HR.H, 438/14.

105 BOA, HR.H, 438/14.

dolayısıyla da müşterisini azaltacaktı¹⁰⁶. Daha sonra Passe Partout sigarasının ithali ve satışının yasaklanması kararı itirazlar nedeniyle kaldırılmış ve gümrükten geçişine izin verilmiştir¹⁰⁷.

Sansürü akla getirecek başka bir örnekte Ankara’da 1894 yılında, esnaf dükkânlarında bir sigara paketi tespit edilmiştir. Herhangi bir resim içermeyen ve zararlı bir unsuru bulunmayan sigara paketlerinin iç kısmında bazı rumuzlar yazılıydı. Sigaranın satışının yasaklanmasından sonra başlatılan araştırmada sigaraların İstanbul’da Boyacı Hanı’nda imal edilip Mehmed Paşa Hanı’nda Sobyaroğlu Paskal ve Marpuccular’da Mahmud Paşa Hanı’nda Avram Mahini mağazalarından vilayete gönderilmekte olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁸. Sigara kâğıtları ticari amaçlarla bu şekilde piyasaya sürülmüşse de *manevi bir ilannameye cüret etmek* demek olacağından ve sigaralar üzerinde Türkçe ve Ermenice nasihatler yazılı olsa da az çok vehme düşürecek tabirler olabileceği düşünülerek kati surette satış ve imali menedilmiştir¹⁰⁹.

Sigara kâğıtlarındaki yazılardan bazıları:

İcrasız adalet güzel fakat kör kıza benzer.

Âkil olan yaptığını söylemediği gibi söyleyeceğini yapmaz.

Lafzen âkil bulunmayup fiilen isbat-ı fetanet (zihin açıklığı) etmeli.

Bin âlim bir cahilin sualine cevap veremez.

Cehaletini size çalışan cahil, ma’lumatan satan âlimden efzadır¹¹⁰.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı makamlarının “ittihat, ittifak” gibi kelimelere olumsuz bir tutumları vardı ve sansür mekanizması, bu kelimeye karşı hızla işletiliyordu. Örneğin 1893 yılında Bandırma’da Ermeni aktar dükkânlarında bir Amerikan sigarası tespit edilmiştir. Sigaraların bir tarafında yıldızlı bir bayrak ve bir kız resmi diğer tarafında Union Paper “İttifak kâğıdı” ibaresi yer almaktaydı (Resim 14). Sigaraların muzır sayılanlar arasında olabileceği şüphesiyle, paketlere el konularak toplattırılması ve verilecek karara kadar uygun bir yerde muhafaza edilmesi kararı alınmıştır. Dâhiliye Nezareti de vilayete, toplattırılan sigara paketlerinin yok

106 BOA, BEO, 631/47309, 03 Z 1312/16 Mayıs 1896; BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 2080/68, 20.04.1895.

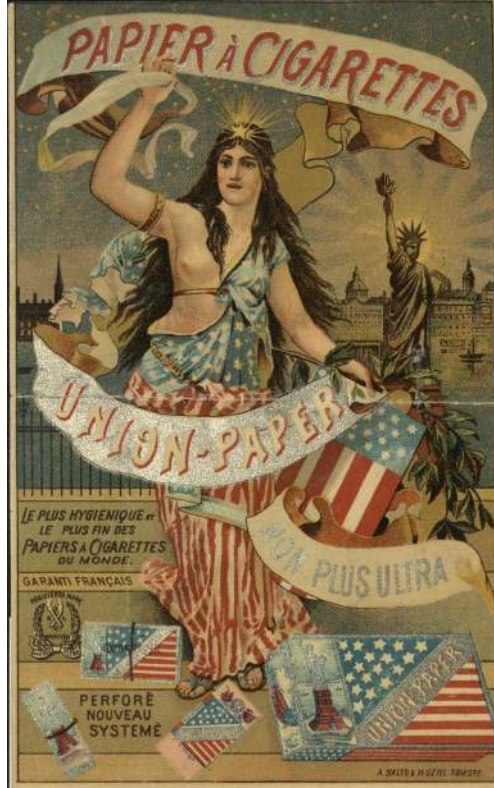
107 BOA, HR.TH, 157/46, 10 Haziran 1895.

108 BOA, DH. MKT. 246/69, 05 Z 1311/9 Haziran 1894.

109 BOA, BEO, 417/31216, 05 Z 1311/9 Haziran 1894.

110 BOA, DH.MKT, 251/51, 22 Z 1311/26 Haziran 1894.

edilmesini emrettiği gibi gümrüklere de ilgili sigaraların girişinin yasaklandığını bildirmişti¹¹¹. 1898 yılında da bir şekilde Şam'a sokularak satılan, üzerinde Fransızca "ittihat kuvvet yapar" ibareli sigara paketleri toplatılarak imha edilmiştir¹¹².

Resim 14: Union Paper ifadesi ve kadın resminden dolayı yasaklanan sigara kâğıdı¹¹³.

1895 yılında Kayseri’de Damlamiyan’ın mağazasında ele geçirilen sigara paketleri yine union paper ifadesinin ittihat olarak çevrilmesiyle ve “nazar-ı celb-i ehemmiyet” olmasından dolayı yasaklanmıştır¹¹⁴.

111 BOA, DH.MKT, 2065/35, 11 B 1311/18 Ocak 1894.

112 BOA, DH.ŞFR, 222/111, 25 M 1314/6 Temmuz 1896.

113 BOA, DH.MKT, 435/48, 09 R 1313/29 Eylül 1895.

114 BOA, DH.MKT, 435/48.

1898 yılında Bartın gümrüğüne gelen ve üzerinde “emniyet” yazan kâğıtlar, gümrüğün suali üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından “su-i telakkiye müsaid” olduğundan sahibinin rızası var ise ibarenin sökülerek gümrükten geçirilmesi, rızası yok ise kendisine iade edilmesi kararı çıkmıştır¹¹⁵. 1906 yılında Ayvalık gümrüğünce girişine izin verilmeyen Viyana’dan ithal edilen Şenabol üretimi “Enternasyonal” markalı sigaralardan doğacak zarar ziyanın Avusturya Sefaret tarafından Hariciye Nezaretine tebliğiyle kâğıtların girişine izin verilmesi emri Ayvalık gümrüğüne bildirilmiştir¹¹⁶. Dolayısıyla sigara kâğıtları siyasi propaganda amaçlarıyla kullanıldığı gibi birçok sigara kâğıdı da sansüre kurban gitmiş gözükmetedir.

Sonuç

II. Abdülhamid döneminden I. Dünya Savaşı yıllarına kadar siyasi propaganda ve karşı propaganda, kaynaklarının çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Sigara kâğıtlarının da siyasi propaganda faaliyetlerine malzeme edilmesi bakımından bu dönem emsalsizdir. Sigara kâğıtları ucuz, ulaşılabilir ve pratik bir kitle iletişim aracıydı. Günlük tüketildiğinden sürekliliğe sahiptir ve okuma yazma bilmeyenlere ulaşmak için cazip bir araçtır. Basından en önemli farkı da esasında budur. İncelediğimiz dönem açısından sınıf ayrımının ve eğitim seviyesinin muhtemelen en az önemli olduğu propaganda aracıdır.

Sigara kâğıtları aracılığıyla yapılan propagandanın içerikleri Osmanlı Devleti’nde genellikle gayrimüslim unsurların kendi millî kimlik duygularının geliştirilmesi amacını taşıyordu. Ermeni, Bulgar ve Yunan milletleri propagandada ön plana çıkmaktaydılar. Millî duyguların canlandırılmasında, örgütlerin kendi varlıklarını göstermelerinde ve gelir elde etmelerinde sigara kâğıtları kullanılmıştır. Diğer taraftan bu tür sigara kâğıtlarının kâr oranı da daha yüksek olmalıdır. Dolayısıyla herhangi bir kitleyi hedefleyebilecek şekilde hazırlanmış sigara kâğıtlarının sadece kâr amacı güttüğü de iddia edilebilir. Burada da devreye propaganda algısı girmektedir.

II. Abdülhamid döneminde bir yandan sigara mamullerinin propaganda amacıyla kullanımı yaygınlaşırken diğer taraftan bununla mücadele de sertleşmiştir. II. Abdülhamid simgesel boyutta özdeşleştiği Yıldız Sarayı’nda hem propagandanın ana hedefi hem de mücadelenin ana unsuruydu. Birçok sigara kâğıdı padişahın direktifleriyle yasaklanmış ya da toplatılarak imha edilmiştir. II. Meşrutiyet’in

¹¹⁵ BOA, BEO, 1122/84098, 19 Z 1315/11 Mayıs 1898.

¹¹⁶ BOA, HR.TH, 329/6, 03.01.1906.

ilanından sonra gümrükte veya Adana'da bir dükkânda ele geçirilen bir propaganda sigarasının hangi kanuna dayandırılarak iptal edileceği veya memurların bu konulardaki söz hakkı tartışmaları yaşanırken II. Abdülhamid taşradaki en düşük seviye memurun ifadesine dayanarak bir sigara kâğıdını piyasadan silebiliyordu. Bu durum elbette sansür mekanizmasının etkili çalıştırılmasıyla da ilgilidir.

Sigara kâğıtları siyasi hedefler doğrultusunda coğrafi özellikler de göstermiştir. Ermenilerin yasaklanan sigaraları Anadolu'nun güney ve doğu tarafında; Bulgarların sigaraları Makedonya ve Rumeli'de; Yunan sigaraları ise yoğun olarak İzmir ve İstanbul'da ele geçirilmiştir. Emperyalist devletlerin propaganda sigaraları da hedeflenen coğrafyalarda satılmıştır. İtalyan sigaralarının Afrika'da; Fransız sigaralarının Suriye coğrafyasında ele geçirilmesi herhâlde tesadüf değildir.

Salt sigara kâğıtlarıyla yapılan propagandanın etki oranının tespiti, propaganda araçlarının çeşitliliği sebebiyle pek mümkün değildir. Bununla birlikte sigara kâğıtlarının satılması sebebiyle komitelere gelir sağlanmış olabilir. Günlük tüketim mamulü olduğu için mesaj bombardımanına elverişlidir. Özellikle okuma yazma oranının düşük olduğu toplum ve gruplarda matbuata göre daha etkili olmuştur. Ancak etki oranından çok, sigara kâğıtlarının etkili bir şekilde kullanılması dikkate alındığında Ermeni ve Bulgar üreticilerin propagandanın unsurlarını kullanarak kitleleri harekete geçirmede daha başarılı oldukları söylenebilir.

Yazar Katkıları

Çalışmanın Tasarlanması	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
Veri Toplanması	Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
Veri Analizi	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
Makalenin Yazımı	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası (BEO), 79/5880; 3625/271864; 631/47309, 03.12.1312; 3625/271864; 1122/84098; 417/31216; 3591/269325.

Dâhiliye İdare (DH.İD), 108/3; 200/9; 112/18.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN), 84/4.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), 7/2; 41/22.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ), 10/51.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1583/108; 1590/108; 1648/71; 1729/104; 1748/120; 1752/36; 1759/95; 1786/3; 1897/60; 1961/114; 1988/24; 2347/99; 2389/54; 321/12; 392/23; 1583/112; 1915/75; 2065/35; 246/69; 251/51; 401/45; 435/48; 2879/2.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-I Umumiye İdaresi (DH.MUI), 9/1.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 52/40; 222/111.

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH.SYS), 57/23.

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilâyat Müdürlüğü (DH.UMVM), 124/18.

Hariciye Nezareti Hukuk Kısım (HR.H), 438/14.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 2080/68.

Hâriciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 526/9.

Hâriciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT), 689/93; 427/87; 806/74.

Hâriciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.04), 222/20.

Hâriciye Nezareti Tahrirat (HR.TH), 383/89; 282/8; 157/46; 329/6.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 52/2310.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 361/46; 743/27; 749/43; 1024/7.

Meclis-i Vükela (MV), 132/49.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2138/23.

Teftişat-I Rumeli Evrakı Makamat (TFR I.MKM), 12/1155

Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzat (Y.PRK.ZB), 6/74.

Zabtiye Nezareti (ZB), 335/119; 362/92.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akay, Tolga, “Osmanlı Devleti’nde Reddedilen Marka Tescil Başvuruları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 9/S. 2, 2024, s. 889-921.

Akarcalı, Sezer, 2. *Dünya Savaşı’nda İletişim ve Propaganda*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2003.

Clark, Toby, *Sanat ve Propaganda Kütle Kültürü Çağında Politik İmge*, çev. Esin Hoşcusu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

Çapan, Fatma, “VI. Asrın Başlangıcından Bulgarların Hristiyanlığı Kabul Etmesine Kadar, Doğu Roma İmparatorluğu ile Bulgarlar Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *History Studies*, C 12/S. 4, Ağustos 2020, s. 1543-1560.

Çeliktemel-Thomen, Özde, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)”, *International Journal of Communication Studies*, C 23/S. 1, 2010, s. 1-17.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2002.

Düstur, I. Tertib. C 3, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

Esin, Emel, *Türkistan Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Gülgün, Burçin-Sarı, Yücel, “Devletin İdeolojik Aygıtları Bağlamında II. Abdülhamid Döneminde Fransız Basınına Uygulanan Sansür ve Yasaklar”, *Yeni Yüzyıl’da İletişim Çalışmaları Dergisi*, C 2/S. 10, 2024, s. 1-15.

Ingram, J. Haroro, “A Brief History of Propaganda During Conflict: A Lesson for Counter-Terrorism Strategic Communications”, *Terrorism and Counter-Terrorism Studies*, C 7/S. 6, 2016, s. 1-46.

Kılıç, Selami, “Ermeni Propagandaları ve Alman İmparatorluğu’nun Ermeni Politikası Alman Arşiv Belgeleri Açısından 1917-1918”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C 5/S. 19, 2024, s. 265-291.

Konaç, Ayşe Tuğçe, “Hristo Botev’in Şiirlerinde Türk İmajı”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C 2/S. 2, 2020, s. 63-84.

Mattei, Jean-Louis, “Mıgırdıç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İhlâmlığa)”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 42, 2012, s. 47-76.

Özşavlı, Halil, “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 41, 2012, s. 141-190.

Polat, Feriha-Özkan, Enes, “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Armenakan Komitesi”, *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler*, ed. Nedim Sarıgül, Eğitim Kitabevi, İstanbul 2022, s. 177-209.

Polat, Ü. Gülsüm, “Savaş, Propaganda ve Kartpostallar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* C I/S. 2, 2012, s. 243-268.

Porter, Patrick G. “Advertising in the Early Cigarette Industry: W. Duke, Sons & Company of Durham.” *The North Carolina Historical Review*, Vol. 48/No. 1, 1971, s. 31-43.

Qualter, H. Terence, “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi”, çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 35/S. 1, 1980, s. 255-307.

Web Kaynaklar

https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_003608.pdf

<https://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/ea/tobacco/D00/D0007/D0007-14-72dpi.html>

<https://www.cannanaskis.com/history/2021/1/10/the-history-of-rolling-paper>